

FE'LNI O'RGANISH METODIKASI*Maktabgacha va maktab ta'limi Vazirligi**Surxondaryo viloyati Termiz tumani 36-umumiy o'rta maktabining**boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi****Mavlanova Shaxzoda Nazarovna***

Fe'l ustida ishlashda izchillik, bo'limlar orasidagi bog'lanish, dastur materialining hajmi, uni har bir sinfda o'rganish usullari va vositalari shu so'z turkumini o'rganish vazifasi, uning lingvistik xususiyatlari va kichik yoshdagi o'quvchilarning bilish imkoniyatlariga qarab belgilanadi. „Fe'l“ mavzusini o'rganishda asosiy vazifalar: so'z turkumi sifatida fe'l haqida dastlabki tushunchani shakllantirish, o'quvchilar nutqini fe'llar bilan boyitish hamda og'zaki va yozma nutqda fe'ldan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini o'stirish, o'quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirish, grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim imloviy qoidalarni o'zlashtirish hisoblanadi. Bu vazifalar bir-biri bilan bog'liq holda hal etiladi. Fe'lning lingvistik xususiyatlari xiyla murakkab, shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilari faqat uning muhim nazariyalari bilan tanishtiriladi. Material tanlashda shu materialning nutq va imloga oid vazifalarni hal qilishda qanchalik zarurligi hisobga olinadi. Fe'lni o'rganishda izchillik. 1-sinfda fe'l ustida ishlash. Fe'l ustida ishlashga tayyorgarlik savodga o'rgatish davrida boshlanadi. Bu davrda o'quvchilarning diqqati fe'lining leksik ma'nosiga qaratiladi; fe'l uchun tipik hisoblangan leksik ma'nosiga qaratiladi; fe'l uchun tipik hisoblangan leksik-grammatik ma'noni, ya'ni predmetning harakatini bildirishni umumlashtirish imkonini beradigan aniq material yig'iladi. Fe'l ustida ishlash mashqlarini „Alifbe“dagi so'z va mashqlarni o'qish, rasmga qarab gap tuzish bilan bog'lab o'tkaziladi. Bunda o'qituvchi o'quvchilar gap tuzishda mazmunga mos fe'lni topishga, so'z nimani bildirishini va qanday so'roqqa javob bo'lishini aniqlashga yordam beradigan sharoit yaratadi. Masalan, bolalar kuzda meva va sabzavotlarni, daraxtlarni kuzatib yoki rasmlarni ko'rib, gapni mazmunga mos so'zlar bilan to'ldiradilar: Kuzda mevalar $\pi\pi$ qiladi?... (pishadi), sabzavotlar nima qiladi?... (yetiladi), daraxt

baiglari nima qiladi?... (sarg'ayadi). Bolalar nima qilyaptilar?... (dam olyaptilar), ... (o'ynayaptilar), ... (ishlayaptilar). Fe'lni o'rganishda maqsadga qaratilgan ishlar harakatni bildirgan so'zlar mavzusini o'rganishdan boshlanadi (1-sinf, o'quv yilining 2-yarmi). Fe'l leksik ma'nosi bilan grammatik ma'nosi (harakat bildirishi) mos keladigan (nima qilyapti?) yugurayapti, arralayapti, sakrayapti, (nima qildi?) yugurdi, arraladi, sakradi, (nima qiladi?) yuguradi, arralaydi, sakraydi kabi misollardan foydalanish bilan, o'quvchilar o'zlari bajargan harakatlarni aytishni so'rab, ular bergan javobini (fe'lni) so'roqlari bilan xattaxtaga yozib, suhbat o'tkazish bilan tushuntiriladi. O'quvchilarni so'roq berish bilan holat bildiradigan uxlayapti, o'ynayapti, faxrlanadikabi fe'llami ham tanlashga o'rgatib borish muhim ahamiyatga ega. Bunday mashqlar o'quvchilarda predmet harakatini keng ma'noda tushunish ko'nikmasining shakllana borishiga yordam beradi. Dastur o'quvchilarda so'zlarga so'roq berib, ularni bir-biridan farqlash ko'nikmasini shakllantirishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi fe'ning har xil shakllaridan foydalanib, maxsus mashqlar o'tkazadi. Nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'z bilan nima qildi? (nima qilyapti?, nima qiladi?) so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar taqqoslanadi:

Nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar guruhi predmetni bildirishi, nima qildi? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar esa predmet harakatini bildirishi aniqlanadi. Taqqoslash ot va fe'lni ajratishga o'rgatadi, ularning nutqda bir-biriga ta'sir etishini aniqlashga imkon beradi.

Fe'lga so'roq berishga o'rgatish yuzaki bo'lmasligi, o'quvchilar harakat bir kishi tomonidan bajarilsa, nima qildi?, nima qilyapti?, nima qilmoqchi? so'roqlarini, ikki va undan ortiq kishi tomonidan bajarilsa, nima qildilar?, nima qilyaptilar?, nima qilmoqchilar? so'roqlarini berishni bilishlari zarur. Bunday so'roqlarga javob berishga o'rgatish o'z navbatida, fe'l zamonlarini o'rganishga tayyorlash demakdir.

1-sinfda morfologik so'roq so'z nimani bildirishini aniqlash maqsadida beriladi.

O'quvchilarni so'zga so'roq berishga, o'qituvchi bergan so'rog'iga javob bo'ladigan so'zlarni tanlashga, so'zni so'rog'iga mos ravishda o'zgartirishga (nima qildi? — o'qidi, nima qilamiz? ~ o'qiymiz, nima qilmoqchi? — o'qimoqchi kabi) o'rgatiladi.

2—3-sinflarda fe'lni o'rganish. Bu bosqichning asosiy vazifasi „Fe'l — so'z turkumi" degan tushunchani shakllantirish, bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarning ma'nosi va shakliga qarab farqlash ko'nikmasini hosil qilish, bo'lishsizlik qo'shimchasi (-ma) ning talaffuzi va imlosini o'rgatish hisoblanadi.

Fe'ining harakat bildirishi yuzasidan o'quvchilarda aniq tasavvur hosil qilish uchun o'qituvchi ularga shu darsdagi mehnat jarayonini tasvirlashni, ya'ni o'quvchilarning o'zlari bajarayotgan ish-harakatni aytishni so'raydi, suhbat o'tkazadi. Suhbatda „O'qituvchi nima qildi?

O'quvchilar nima qildilar? Hozir o'qituvchi nima qilyapti? O'quvchilar nima qilyaptilar? Endi o'quvchilar nima qiladilar? O'qituvchi nima qiladi?" kabi savollardan ham foydalanadi. Suhbat jarayonida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida fe'llarni so'rog'i bilan yozib boradilar. Masalan, nima qildi? — so'zladi, tushuntirdi; nima qildilar?

— tingladilar, yozdilar; nima qilyapti? — tushuntirayapti, so'rayapti, tinglayapti; nima qilyaptilar? - javob berayaptilar, yozayaptilar, tinglayaptilar; nima qiladi? — tekshiradi, ko'radi; nima qiladilar? — ishlaydilar, bajaradilar, yozadilar.

Suhbatdagi yoki o'quvchilar aytgan gaplardan birini gap bo'lgi jihatdan tahlil qilish asosida xulosa chiqariladi: nima qildi? nima qilyapti? nima qiladi? kabi so'roqlarga javob bo'lib, predmet harakatini bildirgan so'zlar fe'l deyiladi. Fe'l gapda kesim vazifasida keladi.

Mavzu yuzasidan o'quvchilarda ko'nikma hosil qilish uchun so'roq berib fe'lni aniqlash, gap mazmuniga mos fe'lni tanlab qo'yish, aralash berilgan so'zlardan, shuningdek, rasmga qarab gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi.

Dasturga ko'ra 3-sinfda bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar o'rganiladi. Mavzu suhbat asosida tushuntiriladi. Suhbat uchun „O'qish darsida kimlar o'qidi? Shokir ham o'qidimi? Kim so'zladi? Alisher so'zladimi? Barno kutubxonaga boradimi? Abdulla-chi?, U qachon bormoqchi? Hozir kim tushuntirayapti? Hozir Tohir gapiryaptimi?" kabi savollardan ham foydalaniladi. O'quvchilar so'roq berib fe'llarni topadilar, ma'nosini qiyoslaydilar va o'qituvchi rahbarligida tushuntiradilar.

Xulosa chiqariladi: fe'l harakatning yuzaga chiqqanini, ya'ni bajarilganligini (o'qidi, so'zladi), hozir bajarilayotganini (tushuntiryapti), endi bajarilishini (boradi, o'qiydi) bildiradi. Bu fe'llar bo'lishli fe'llar deyiladi. Ayrim fe'llar harakatning bajarilmaganligini (o'qimadi, so'zlamadi), hozir bajarilmayotganini (o'qimayapti), keyin ham bajarilmasligini (bormaydi) bildiradi. Bunday fe'llar bo'lishsiz fe'llar deyiladi. 'quvchilar bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarni so'roqlari bilan ikki ustun shaklida yozadilar va so'roqlarini bo'lishsiz fe'l qanday hosil bo'lganini aytadilar. O'quvchilar bilimi mashqlar bilan mustahkamlanadi, bo'lishsizlik qo'shimchasi -ma -mi shaklida talaffuz qilinsa ham, doim aslicha -mashaklida yozilishi tushuntiriladi. O'quvchilarda bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarni ma'nolariga qarab farqlash ko'nikmasini o'stirish uchun bo'lishli fe'ldan bo'lishsiz fe'l hosil qilish, bo'lishsiz fe'llarning talaffuzi va yozilishini qiyoslash, bo'lishsiz fe'llar bilan gaplar tuzish mashqlaridan foydalaniladi.

TARQATMALAR

Xulosa

Boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarning so'z zahirasini boyitishdir. Bu maqsad barcha darslarda amalga oshiriladi. Xususan, "ona tili" asosidagi darslar bu borada mas'ul va yetakchi fan sanaladi. Shuning uchun ham so'z turkumlarini o'rganish bizga ona tili kursining yuqori sinflarda o'qitilishiga zamin hozirlaydi. Chunki yuqori sinfda o'quvchilar fe'l so'z turkumi sintaktik birliklarda kesim tushuncha orqali ifodalanadi. Kesimning gapdagi vazifasi fe'lnikiga o'xshash farqli shundagi "Morfologiya" da so'z turkumlari sifatida "sintaksis" da bo'lagi sifatida o'rgatiladi. Ana shuni hisobga olgan holda boshlang'ich sinflarda birinchi bo'lib so'z turkumi sifatida "ot" mavzusi o'tilib, eng oxirida "fe'l" mavzusi o'tiladi. Bu ikkala so'z turkumini qatnashsaksak gap hosil bo'ladi. Ana shularni hisobga olgan holda biz so'z turkumi sifatida "fe'l" mavzusini o'rganish jarayonini bosqichlarga bo'lib o'rgandik. Suhbat jarayoni orqali o'quvchilarni "Fe'l" so'z turkumiga so'roq berishga o'rgatish eng asosiy usullardan biri O'quvchilar bo'lishli va bo'lishsiz fe'l shakllarini o'tish jarayonida ularni

ma'nolariga qarab faqlash ko'nikmasini o'stirish maqsadida taqqoslash ishlari olib borilib tajriba o'tkaziladi. O'quvchilar nutqini fe'llar bilan boyitish hamda o'g'zaki va yozma nutqda fe'llardan foydalanish ko'nikmasini o'stirish, o'quvchilarning asosiy faoliyatini rivojlantirish grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim orfografik qoidalarni o'zlashtirishdir. Bu vazifalar bir biri bilan bo'liq holda hal etiladi.

-Eng asosiysi, turli xil qobiliyatlari, talant qirralarini rivojlantirishga, bilim va ko'nikmalarni tez o'zlashtirib olishlariga, ona tili darsi oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishga, milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, an'analarimiz, sharqona odob-axloq normalarini rivojlantirishga erish kerak.

- ona tili darslarida qiziqarli o'yinlar o'tkazish, sinf o'quvchilarini kichik guruhlariga bo'lib ishlash kabi usullardan foydalanganimizda o'quvchilarning mashg'ulot davomida erkin harakat qila olishga erishish kerak

- o'quvchilar o'zlarida his etayotgan tortinchoqlik, uyatchanlik, biladigan narsasini aytib berishga jur'at eta olmaslik kabi salbiy xarakterlaridan qutulishga, erkin fikrlash, mustaqil ravishda xulosa chiqarish, fikr-mulohazalarini va xulosalarini erkin bayon eta olish, kamtarlik, rostgo'ylik, hushmuomalalik, mehnatsevarlik kabi qobiliyatlarini shakllantirishga va uni rivojlantirishga erishdik.

-Boshlang'ich sinf ustozlari uchun mavzu bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar ishlab chiqish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ikromova R. va boshqalar. Ona tili: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. - Toshkent: O'qituvchi, 2011.- 192 b.
2. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo'ldosheva Sh. Ona tili: 3-sinf uchun darslik.- Toshkent: O'qituvchi, 2012.- 144 b.
3. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'lim fakultetlari uchun darslik.- Toshkent: Noshir, 2009.
4. Qosimova K, Ne'matova A. 2-sinfda ona tili darslari. - Toshkent, 2017.
5. Qosimova K., Fuzailov S., Ne'matova A. Ona tili: 2-sinf uchun darslik. - Toshkent: Cho'lpon, 2020.- 128 b.